

ANNA PODSTAWKA

BLISKIE I DALSZE OKOLICE ZEGADŁOWICZA

Henryk Czubała, Włodzimierz Próchnicki i Katarzyna Wądolny-Tatar, redaktorzy. *Okolice Zegadłowicza*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2020, ss. 432. ISBN 978-83-8084-481-6.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh22701.11>

Szeroki zakres tematyczny prezentowanej publikacji ujawnia się już w trafnie sformułowanym tytule – *Okolice Zegadłowicza* (zob. Czubała, Próchnicki i Wądolny-Tatar), który koresponduje z wydaną w 2015 r. książką *Emil Zegadłowicz. Daleki i bliski* (zob. Czubała, Kłosiński, Latawiec i Próchnicki). Obecność Henryka Czubały i Włodzimierza Próchnickiego w zespołach redakcyjnych obydwu tomów zbiorowych, wspieranych przez Krzysztofa Kłosińskiego i Krystynę Latawiec, a w najnowszym wydawnictwie – Katarzynę Wądolny-Tatar, wydaje się potwierdzać ciągłość projektów badawczych skupionych wokół gorzeńskiego pisarza, równocześnie wskazując tematy i wątki nowe, pominięte bądź rozpoznane fragmentarycznie, a domagające się przybliżeń, dopowiedzeń czy naukowych rewizji. Owe bliskie i dalekie okolice Zegadłowicza, by kompilacyjnie sparafrazować tytuły obydwu tomów, wytyczają rozległy horyzont interdyscyplinarnych badań literaturoznawców, językoznawców, teatrologów, etnografów, historyków i historyków sztuki, których artykuły znalazły się w publikacjach poświęconych autorowi *Powsinogów beskidzkich*. Wpisują się one zarazem w szerszy obraz wyraźnego ożywienia zainteresowań badawczych twórczością Zegadłowicza, jaki można odnotować w ostatnich latach, w których przełomu dokonały przede wszystkim prace Mirosława Wójcika, oparte na ujawnionych po raz pierwszy materiałach archiwalnych należących do rodziny pisarza. Opublikowana w 2005 r. monografia kieleckiego badacza, wyczerpująco rekonstruująca życie i dzieło Zegadłowicza (zob. *Pan na Gorzeniu*),

---

Dr hab. ANNA PODSTAWKA, prof. KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Literaturoznawstwa, Katedra Dramatu i Teatru; e-mail: anna.podstawka@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4681-9770>.

została „doświetlona” ważnymi edycjami tekstów źródłowych, między innymi prywatnej korespondencji (zob. Wójcik, „*Bo Ty jesteś moje Fatum...*”; *Wielkie rzeczy zrozumienie; Korespondencja*).

Do tych, jak również nowych, nieznanymi materiałami i wątków wartych zbadania odwołują się studia i artykuły pomieszczone w *Okolicach Zegadłowicza*, które – jak czytamy we wprowadzającym komentarzu Redaktorów – „dokumentują przemiany miejsca i osoby we wzajemnych relacjach i uwikłaniach – twórczych, rodzinno-społecznych, afektywno-emocjonalnych, światopoglądowo-ideowych” (Czubała, Próchnicki i Wądolny-Tatar 8). Różnorodność autorskich propozycji tematycznych i strategii badawczych stanowi swego rodzaju odzwierciedlenie proteuszowej natury oraz ewolucji ideowej pisarza, która tworzy intrygujący splot antynomii, nie poddając się jednoznacznym kwalifikacjom czy próbom ukazania kompletnego wizerunku artysty. Religijno-mistyczny sztafaż wczesnych poezji i dramatów, zrośnięcie z regionalną kulturą beskidzką, związki z ugrupowaniami opozycyjnymi wobec nurtów awangardy w sztuce, jak również bliska współpraca z katolickimi środowiskami Wielkopolski (m.in. z redakcją tygodnika „*Tęcza*”) określiły autora *Lampki oliwnej* jako pisarza o głęboko chrześcijańskiej tożsamości, natomiast późniejsze dzieła, pospołu z nasilającą się w latach trzydziestych XX wieku radykalizacją postawy politycznej i tendencjami lewicująco-liberalnymi, miały go naznaczyć stygmatem skandalisty, z polemicznym temperamentem godzącego w uznawane autorytety i narodową ideologię. Przeobrażenia ideowe pisarza wciąż dają impuls do podążania śladami wątków (auto)biograficznych, reinterpretacji zjawisk literackich i procesów artystycznych, które w całościowej koncepcji wieloautorskiej monografii *Okolice Zegadłowicza* oscylują wokół przestrzeni określonej osobowością twórcy, ujmowanej – za Hanną Buczyńską-Garewicz – jako „miejsca zróżnicowane i zrelatywizowane przez sposób bycia człowieka” (Czubała, Próchnicki i Wądolny-Tatar 7; por. Buczyńska-Garewicz 108). Pojemna semantycznie, zwielokrotniona w tytule książki formuła „okolic” otwiera perspektywę naukowej eksploracji, obejmującej różne aspekty związków dzieła pisarza z wielowymiarowo rozumianą przestrzenią, między innymi jako terytorialność biografii, przestrzeń tekstu i intertekstualnych odniesień, sfera relacji.

Pierwsza część publikacji osadza twórczość gorzeńskiego pisarza w topografii literacko przetworzonych doświadczeń miejsca. Przyroda i architektura ziemi beskidzkiej stają się świadectwami pamięci i tożsamości kulturowej – od *genius loci* legendarnego „świętego zboru”, który inspirował artystów z kręgu Czartaka, przez kulturowe pejzaże Beskidu w misteriach balladowych Zegadłowicza, po sensualne obrazy świata uobecnione w jego twórczości

poetyckiej. Zrekonstruowane w artykule Marka Grabskiego dzieje zapomnianych budowli wpisanych w historyczną scenerię Mucharza stanowią skonkretyzowaną przestrzeń odniesień dla artystycznych kreacji, wśród których szczególne miejsce zajmuje balladowo-misteryjny tryptyk, osadzony w czasoprzestrzeni o charakterze sacrum (*Lampka oliwna, Nawiedzeni, Głaz graniczny*), przez Marię Jolantę Olszewską, rozpatrywany w kontekście Zegadłowiczowskiej koncepcji teatru, wyrastającego z korzeni teatru greckiego i chrześcijańskiego, a zarazem z ducha beskidzkiego, opartego na fundamencie regionalizmu i ludowości. Pomiędzy przestrzenno-topograficznym konkretem a kulturowo-estetycznymi wyobrażeniami miejsc oscylują również studia poświęcone poezji Zegadłowicza, przechodzące od podjętego w tekście Magdaleny Tutak oglądu makrokosmosu mityczno-geograficznej przestrzeni Beskidów w twórczości poetyckiej, aż po zanurzenie się w głąb wielozmysłowego doświadczenia gorzeńskich mikroprzestrzeni w rzadziej przywoływanym tomiku *Podsluchów*, na którym uwagę skupiły Katarzyna Wądołny-Tatar i Katarzyna Małgowska.

Drugi blok artykułów przesuwając optykę badawczą na doświadczenie czasu i przestrzeni. Rozpoczyna je studium Joanny Kulczyńskiej-Kruk dotyczące problematyki poetyckiego zbioru *Światła w okopach* (notabene należącego do tetralogii, w której zawierają się wspomniane wcześniej *Podsluchy*), odczytywanemu jako przykład artystycznej transpozycji przeżyć stygmatyzowanych cieniem Wielkiej Wojny, ale też osobistego kryzysu poety związanego z impasem twórczym. Kolejne teksty – autorstwa Katarzyny Niesperek, Tadeusza Bujnickiego i Joanny Parniewskiej – odnoszą się do sfery relacji osobowych i artystycznych, które pozwalają głębiej wniknąć w nieoczywiste procesy światopoglądowych przemian twórcy, jakie rozegrały się na ideologicznym tle lat trzydziestych. Śledzić je można na wielu płaszczyznach: w tkance tekstów literackich (przykład poematu *Pieśń o Śląsku*), publicystyki społecznej i kulturowej w okresie zbliżenia poety do lewicowych *Sygnatów*, odniesień ideowo-estetycznych (zestawienie Zegadłowicz–Ważyk). Warto tu zwrócić uwagę zwłaszcza na powracającą dyskusyjną kwestię akcesu i roli autora *Zmór* w nurcie radykalnej międzywojennej lewicy. Czy Zegadłowicz, niedawny regionalista-mistyk wpisany w lewicowy krąg ideowy, to pozyskane dla celów propagandowych znane nazwisko czy też istotnie zaangażowany współpracownik-ideolog? Zdaniem Tadeusza Bujnickiego *casus* Zegadłowicza, którego należałoby traktować raczej jako twórcę „na rozdrożu”, wymaga nie tylko wnikliwej lektury jego ówczesnych tekstów, ale także rozpoznania w szerszym kontekście zewnętrznym pokolenia dochodzącego do socjalizmu. Zawilości drogi gorzeńskiego pisarza oraz sytuacji ideologicznej, w jakiej

znalazł się on u schyłku lat dwudziestych, niełatwych do interpretacji również ze względu na skomplikowane układy polityczne i ograniczenia w dostępie do źródeł, nasuwają liczne pytania i problemy, tym samym pozostawiając zagadnienie (nie tylko) Zegadłowiczowskiej ewolucji ideowej wśród badawczych wyzwań. Mniej znany z kolei wątek porusza ostatni artykuł w tej części, poszerzający horyzont doświadczenia czasu i przestrzeni w swego rodzaju kontynuacji międzypokoleniowej. Tekst autorstwa Marka Karwali, któremu nie dane było doczekać druku tej publikacji, przywołuje naszej pamięci zapisany w wierszach Adama Ziemianina obraz uczucia do żony, a wnuczki poety, Marii.

Kategorią porządkującą kolejną część książki jest kulturowe profilowanie sygnatury twórcy, rozpatrywane przez pryzmat osobistej i artystycznej biografii, w wielorakich kontekstach i obszarach dorobku. „Strojenie serc”, „głos ballady”, „jaki płacz?”, sygnujące frazowo tematykę studiów Henryka Czubały, Włodzimierza Próchnickiego i Mariana Kisiela, układają się w tryptyk skupiony wokół muzyczno-brzmieniowej organizacji utworów poety. Na muzyczność jego dzieł zwracała uwagę już międzywojenna krytyka, dostrzegając ją w rytmie i melodyce poetyckich fraz czy oratoryjnej kompozycji dramatów, czego interesującą realizacją jest na przykład biblijna *Betsaba*, której operowy charakter nadają śpiewy psalmów, monologowe lamentacje, sekwencje chóralne, deklamacyjnie zestrojone dialogi-duety. Dotychczasowe rozpoznania i tropy wiodą autorów od panoramicznego ujęcia twórczości Zegadłowicza w próbie opisanego procesu konstituowania się muzycznych form ekspresji, związanych z nimi metafizycznych sensów i obrazów, wyłaniających się z ekstatycznego zanurzenia w świecie uczuć, nastrojów i wrażeń zmysłowych, do analitycznego przybliżenia poetyki utworów balladowych, domkniętego akordem lektury jednej ballady z poematu *Dziewanny*. Oparte na wnikliwej analizie tekstowej konkluzje badaczy, że poezja Zegadłowicza nie istnieje poza artykulacją głosową, jej sensory rodzą się w recytacji, gdy zyskuje zmysłowe walory brzmienia głosu, zapachu, powietrza i światła, współbrzmia z teatralną interpretacją wybranych wierszy w dołączonym do książki audiowizualnym zapisie fragmentów widowiska *Emilowe podsieпки*, prezentowanego w scenerii gorzeńskiego parku i domu poety¹. Sceniczne realizacje utworów Zegadłowicza to zresztą zagadnienie do szerszego, całościowego podjęcia także z punktu widzenia badań historycznoteatralnych, do których cenny wkład wnosi studium Krystyny Latawiec, poświęcone zrealizowanej przez Erwina Axera w 1953 r.

---

¹ Spektakl *Emilowe podsieпки* w reżyserii i wykonaniu Janiny Błońskiej oraz z udziałem aktorów Teatru Entr'Acte został zaprezentowany w 2017 r. na terenie parku i dworu będącego siedzibą Muzeum Emila Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym.

ostatniej sztuce poety *Domek z kart*. Teatralne tropy, aczkolwiek w aspekcie biografistyki, rozwija również Stanisław Stabro, zgłębiając burzliwą relację „muzy i artyści”, wyłaniającą się z intymnej korespondencji wybitnej tragiczki Stanisławy Wysockiej do Emila Zegadłowicza, od niedawna dostępnej w edycji opracowanej przez Mirosława Wójcika (zob. „*Bo Ty jesteś moje Fatum...*”). Wiele dokumentów, zarówno samego pisarza, jak i osób z jego kręgu, już przebadano i opublikowano – w tym materiały z gorzeńskiego archiwum, część jednak nadal pozostaje w zbiorach bibliotek i muzeów, a także prywatnych archiwach. Prezentacja aktualnej wiedzy na temat rękopisów Zegadłowicza w zasobach Biblioteki Narodowej (opracowanie Anny Marii Krajewskiej) jest wartościowa nie tylko pod względem poznawczym, ale też jako źródłowa inspiracja wątków wartych podjęcia. Przestrzeń kulturowej sygnaturyzacji twórcy dopełnia ponadto artykuł Urszuli Kolberovej, dotyczący dziejów recepcji twórczości poety w Czechach, jego związków z czeską kulturą, szczególnie żywych w latach międzywojennych, które były motywowane również pochodzeniem jego matki, Elżbiety Kaiszar. Część tę zamyka szkic Ewy Bartos, przybliżający wkład Zegadłowicza do rozwoju typografii, zaznaczony jego udziałem w dyskusji na temat potrzeby stworzenia czcionki polskiej.

Powieściowe tropy wytyczyły przestrzeń interdyscyplinarnych dociekań i filiacji kontekstualnych w kolejnym module, inspirując komentatorów do penetrowania ścieżek analityczno-interpretacyjnych w (re)lekturach skupionych wokół dyskusyjnych *Zmór* i *Motorów*. Badawcze zbliżenia i przekroje obejmują szerokie spektrum zagadnień: właściwości języka i stylu, korespondencji słowa i obrazu, genologii, estetyk i strategii literackich. I tak językoznawczy punkt widzenia przynosi próbę uchwycenia od początku wyczuwanej „inności”, „osobności” języka Zegadłowicza w analizie tekstologicznej *Motorów* (Maciej Kawka) oraz językowego obrazu świata przyrody w cyklu powieściowym *Żywot Mikołaja Srebrepisanego* (Andrzej Dyszak). Perspektywa autobiograficzna rzutuje na badanie odniesień między tekstem a rzeczywistością, sportretowaną w funkcjonowaniu szkolnego systemu w *Zmorach* (artykuł Oskara Mellera, wpisujący dzieło Zegadłowicza w europejski kontekst nurtu *Bildungsroman*), jak również w świetle społecznych reakcji wadowickiego środowiska na świat ukazany w powieści i ewolucję ideologiczną jej autora (o czym traktuje szkic Marcina Witkowskiego). Istotnym wątkiem badawczym są też związki twórczości Zegadłowicza ze sztuką, które rozpatruje Elżbieta Hurnik, analizując relacje między dziełem literackim a ilustracją książkową na przykładzie rysunków Stefana Żechowskiego do *Motorów*, skomentowanych historią artystycznej współpracy na kanwie wspomnień i prywatnej korespondencji,

gdzie toczy się dialog – na swój sposób równoległy do powieści – między pisarzem a ilustratorem. Jeszcze inny wymiar twórczej interakcji jest przedmiotem studium Damiana Makucha, z propozycją zgłębienia tekstowego świata pisarza w odczytaniu powieści *Martwe morze* jako dialogu z dziewiętnastowiecznymi realistami (Kraszewski, Prus).

W obszar badań intertekstualnych wpisuje się wybrzmiewający polemicznie trójgłos odnoszący się do młodzięcych inspiracji Karola Wojtyły twórczością Zegadłowicza. Niewątpliwie Wojtyła dojrzał artystycznie w orbicie promieniowania poezji autora *Powsinogów beskidzkich*, co potwierdzają dość dokładnie już opisane – między innymi w opartych na licznych źródłach studiach Marty Burghardt i Stanisława Dziejzica – wadowickie tropy juveniliów przyszłego papieża, jego osobistych kontaktów z pisarzem uchodzącym za autorytet w sprawach literatury i sztuki, którego charyzmatyczna osobowość stanowiła część legendy starego, kamiennego dworu w Gorzeniu Górnym. Badacze ci argumentują znaczące oddziaływanie Zegadłowicza i atmosfery Czartaka na wrażliwość artystyczną młodego wadowiczana, wskazując źródła inspiracji osadzone w klimacie zbieżnych fascynacji, ale też niebezpieczne lektury i odrębność światopoglądowej formacji. Natomiast jako „związki (nie)istniejące” postrzega tę kwestię Zofia Zarebianka, na podstawie analizy wybranych tekstów poetyckich stwierdzając brak bezpośredniej zależności między poezją gorzeńskiego twórcy a Wojtyłowymi próbami pisarskimi. Dyskusje rodzące się wokół tego tematu wydają się wskazywać, że wciąż jest to pole do głębszych rozpoznań i badawczych penetracji, wymagających poszerzenia również o sferę twórczości dramaturgicznej.

Rozwój badań naukowych nad spuścizną Zegadłowicza i jego epoki wspierają zarazem działania wielu osób oraz instytucji gromadzących i chroniących świadectwa dziedzictwa kulturowego. Zakres i owoce tej współpracy odzwierciedlają podziękowania Redaktorów za pomoc w realizacji badawczego projektu, wraz ze starannie wkomponowanym do publikacji bogatym materiałem ikonograficznym (ilustracje, reprodukcje dokumentów, listów i rękopisów z państwowych muzeów i archiwów oraz kolekcji prywatnych), jak też wypowiedzi dokumentujące dzieje spuścizny pisarza – od śladów pamięci utrwalonych w filatelistyce, po obecną działalność Muzeum Miejskiego Suchej Beskidzkiej, któremu w grudniu 2017 r. Fundacja „Czartak” przekazała zbiory Emila i Marii Zegadłowiczów. Tę wyjątkową kolekcję dzieł sztuki, a także klimat i rolę gorzeńskiego dworku jako ważnego ośrodka życia kulturalnego w latach międzywojennych dodatkowo przybliży załączone filmowe nagranie rozmowy z Ewą Wegenke, wnuczką pisarza i kustoszem Muzeum Emila

Zegadłowicza w Gorzeniu Górnym. Wspominając o materiale ilustracyjnym i audiowizualnym, nie można pominąć słów uznania dla edytorskich walorów tomu *Okolice Zegadłowicza*, w którym merytoryczny dyskurs naukowy został wzorcowo zespolony z przykuwającą uwagę albumową szatą graficzną.

Zbiorowa publikacja pod redakcją Henryka Czubały, Włodzimierza Próchnickiego i Katarzyny Wądolny-Tatar stanowi interesującą jako całość wieloaspektową refleksję, obejmującą niemal wszystkie dziedziny twórczych dokonań i aktywności autora *Powsinogów beskidzkich*. Zebrane w książce studia i artykuły pozwalają zagłębić się w świat(y) Zegadłowicza w reinterpretacjach dzieł znanych i tych zapomnianych, przemierzać bliskie i nieco dalsze okolice twórcy w różnorodnym wymiarze: topograficznym, kulturowym, (inter)tekstowym, rodzinno-społecznym, światopoglądowym. Nasuwające się w trakcie lektury kolejne pytania i wątki do uszczegółowienia równocześnie pozostawiają czytelnika z poczuciem poznawczego niedosytu, co pozwala oczekiwać kontynuacji badań w postaci następnych tomów studiów skupionych wokół biografii i dzieła Emila Zegadłowicza.

BIBLIOGRAFIA

- Buczyńska-Garewicz, Hanna. *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*. Universitas, 2006.
- Czubała, Henryk, Krzysztof Kłosiński, Krystyna Latawiec, i Włodzimierz Próchnicki, redaktorzy. *Emil Zegadłowicz. Daleki i bliski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015.
- Czubała, Henryk, Włodzimierz Próchnicki, i Katarzyna Wądolny-Tatar, redaktorzy. *Okolice Zegadłowicza*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2020.
- Wójcik, Mirosław. *Pan na Gorzeniu. Życie i twórczość Emila Zegadłowicza*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2005.
- Wójcik, Mirosław, oprac. „*Bo Ty jesteś moje Fatum...*” *Listy Stanisławy Wysockiej do Emila Zegadłowicza (1924-1935)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach, 2008.
- Wójcik, Mirosław, oprac. *Korespondencja. Emil. Zegadłowicz, Stefan Żechowski, Marian Ruzamski*. T. 1, 1936-1937. T. 2, 1938-1944. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2002.
- Wójcik, Mirosław, oprac. *Wielkie rzeczy zrozumienie. Korespondencja Jerzego, Witolda i Wandy Hulewiczów z Emilem Zegadłowiczem (1918-1938)*. PIW, 2008.